

Проблемні аспекти судово-лінгвістичної експертизи

Тетяна Будко

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики, Національна академія Служби безпеки України; головний науковий співробітник, Київське відділення, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3199-2774>, e-mail: budko2@ukr.net

Розглянуто сучасні досягнення, можливості та проблеми двох видів судово-лінгвістичної експертизи — авторознавчої і семантико-текстуальної, а також перспективи їх розвитку. Проаналізовано специфіку деяких аспектів судово-лінгвістичної експертизи в умовах воєнного стану.

Ключові слова: судово-лінгвістична експертиза; авторознавча експертиза; семантико-текстуальна експертиза.

Важко переоцінити роль судово-лінгвістичної (авторознавчої та семантико-текстуальної) експертизи взагалі та в умовах воєнного стану зокрема. По допомогу до експертів-лінгвістів звертаються в процесі виявлення, попередження та розкриття злочинів, у цивільних, адміністративних, арбітражних та інших справах, де у суб'єктивній чи об'єктивній частині правопорушення міститься вербальна складова (наказ, погроза, вимагання, пропозиція, заклики, пропаганда, обіцянка, схиляння, твердження і т. ін.). У Кримінальному кодексі України (далі — *КК України*) зазначено, що судово-лінгвістична експертиза може здійснюватися у кримінальних провадженнях, відкритих, зокрема, за ознаками злочинів, передбачених статтями (без указівки на частини) 27, 28, 41, 109, 110, 111, 111-1, 111-2, 114, 114-1, 114-2, 120, 129, 156, 156-1, 160, 161, 168, 189, 195, 255, 255-1, 255-2, 255-3, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 259, 266, 280, 295, 300, 301, 303, 307, 312, 313, 315, 323, 324, 328, 330, 343,

344, 345, 345-1, 346, 350, 354, 355, 357, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, 373, 377, 383, 384, 398, 402, 403, 405, 435-1, 436, 436-1, 436-2, 442, 444, 447 [1]. Перелік невичерпний, до того ж судово-лінгвістичну експертизу неодноразово призначали щодо лінгвістичного тлумачення самих статей як КК України, так і інших кодексів, законів, постанов, указів, наказів, статутів, правил, інструкцій тощо. Я вважаю слушними пропозиції деяких юристів щодо надання судово-лінгвістичній експертизі у певних категоріях справ статусу обов'язкової, як, наприклад, судово-медичній, судово-психіатричній експертизам. І це коло проваджень (справ) доцільно було б обговорити.

У 2026 році виповниться 55 років судово-авторознавчій експертизі, яка з'явилася на світ завдяки видатному українському вченому С. М. Вулу, який працював у Харківському НДІ судових експертиз ім. Засл. професора М. С. Бокаріуса (нині — *Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.*

М. С. Бокаріуса»). Проведення судово-авторознавчої експертизи завжди як дзеркало відбивало, з одного боку, кардинальні кадрові зміни у правоохоронних органах, коли руйнувалися принципи наставництва і про цю експертизу на деякий час забували, а з іншого — виникнення недовіри до неї у певному регіоні як до чогось суб'єктивного чи марного внаслідок некомпетентності експерта за зоною обслуговування, якому надали право підпису за формальними ознаками (має вищу філологічну освіту, іспит склав, книжки-методики має), і закономірне припинення її застосування в досудовому та судовому слідстві.

Сьогодні, якщо семантико-текстуальна лінгвістична експертиза розрекламована засобами масової інформації у зв'язку з різними резонансними справами, то авторознавча експертиза поступово вийшла на рівень постійних звернень тільки у трьох-чотирьох містах України лише завдяки компетентності наявних там експертів. В авторознавчій експертизі (експертному дослідженні) усе дуже просто: експерт складає портрет, виявляє певні обставини мовленнєвого акту, оперативно-слідча група шукає особу за складеним портретом, витрачає державні кошти на відрядження в інші регіони, і якщо ці пошуки виявилися марними, у результаті все ж таки знаходять автора дослідженого документа, але із зовсім іншими «портретними» даними, то до такого експерта більше не звертаються. Авторознавчі дослідження щодо складання портрета зловмисника є дуже відповідальними, напряду пов'яза-

ними із розробкою версій, а тому абсолютно прозорими, такими, що достатньо легко перевіряються на свою хибність. Раніше у практиці СБУ, підрозділів карного розшуку МВС України експерт-авторознавець узагалі брав безпосередню участь у так званому мозковому штурмі, націленому на розробку пошукових версій, разом із оперативними співробітниками, оперативними психологами, слідчими. Зараз таке спілкування офіційно є протизаконним. Експерт щось написав, відправив, зворотного зв'язку немає, головне — виконав роботу, не знайшли — то просто погано шукали. І навпаки: оперативний співробітник не має достатніх знань і досвіду щодо того, у якому місці слід шукати людину з отриманими від експерта характеризуючими даними, і далі поширюється інформація, що авторознавча експертиза нічого не дає, вона як погане ворожіння.

Неодноразово висловлювалася думка, зокрема, деякими експертами-лінгвістами, і про те, що авторознавство (як і почеркознавство), незабаром зникнуть із переліку експертиз за непотрібністю, тому що світ невпинно переходить на новітні технології, а разом із ними — і на нові методи розслідування злочинів. Водночас почеркознавча експертиза як існувала, так і існує, розвиваючись далі, тому що ніхто до сьогодні не відмінив підпис особи в документах, рукописні записи у заповітах, угодах, певні види рукописних заяв, погрози навмисно зміненим почерком, історичні рукописи тощо. Так само авторознавча експертиза лише поглиблю-

ється та розширює власні можливості, зокрема, періодично замінюючи собою весь технологічний і технічний арсенал способів, прийомів пошуку, наприклад, телефонних терористів, терористів у мережі «Інтернет», авторів електронних погроз, повідомлень, пов'язаних із передаванням інформації військового характеру, з ознаками збирання інформації конфіденційного, оборонного характеру тощо (відкритий характер доповіді не дає змоги розкрити весь арсенал можливостей). На мою думку, лише із залученням експерта-лінгвіста можна розпізнати і факт складання писемномовленнєвого повідомлення штучним інтелектом.

Саме в Україні зародилося судове автороззнавство, саме до нас приїздили на навчання у Харків (система Мін'юсту) і в Київ (система КДБ) зі всього колишнього СРСР експерти, слідчі, оперативні співробітники за лінією роботи. На пострадянському просторі, як свідчать мої власні відрядження та колег, в Україні залишається чи не єдиний осередок науково обґрунтованого, результативного здійснення автороззнавчих досліджень. Але замість того, щоб продовжувати традиції, розвивати надбання попередників, ми допускаємо проведення філігранної експертизи особами, які не мають до неї здібностей і необхідної глибини знань, не мають відповідної підготовки, а замовники тоді масово звертаються по допомогу до всіляких екстрасенсів, «профайлерів». Слід зазначити, що фахівців у галузі автороззнавства завжди можна було перерахувати на пальцях.

Кандидат в автороззнавці, окрім володіння глибокими базовими знаннями, має бути «опером» від філології, уважним, спостережливим, із тонкою психічною організацією, здібністю перевтілення в образ невідомого автора, розвиненими аналітичними здібностями і таким, що постійно буде саморозвиватися. Їх достатньо 5—6 на Україну із наданням окремо цієї експертної спеціальності, а не всім поспіль.

Тут є інше питання: деякі аспекти автороззнавства більшість лінгвістів засвоюють доволі легко, зокрема — перевірені багаторічною практикою ознаки різних видів психічної напруги автора писемномовленнєвого повідомлення. Установлення ознак такого стану може стати пом'якшувальною обставиною у визначенні провини автора повідомлення, що важливо для об'єктивності досудового й судового слідства. Ухвалімо спільне рішення щодо введення окремих моментів із автороззнавства до питань семантико-текстуальної експертизи. Щодо того, що ідентифікацію (диференціацію) автора можна «запросто» установлювати суто лінгвістичними методами,— бачила, до мене рано чи пізно стікаються всі «перли» лінгвістичних експертиз, що здійснюються в Україні. Таке зверхнє ставлення призведе до повернення у літературну атрибуцію, методи якої придатні для великого обсягу матеріалів, а не для коротких погроз убивством, учинення терористичного акту тощо. Навіщо тоді С. М. Вул створював цю експертизу, Е. Г. Морозов понад 40 років збирав по крупичцях ознаки, написав

методику, навіщо я продовжувала, написавши майже 600 сторінок перевірених розшуком ознак і рекомендацій (половину у відкритих виданнях), навіщо існують, назовемо умовно, лінії та/або завдання з розшуку анонімів у СБУ, органах МВС, СЗР України?

Чому я зупинилася окремо на судово-авторознавчій експертизі? Тому що хотілося б насправді наступного року присвятити якусь конференцію чи круглий стіл історії судово-авторознавчої експертизи, славетним її досягненням в Україні, її ролі у вирішенні завдань правоохоронних, правозахисних, судових органів і спеціальних служб, визначитися щодо її майбутнього.

Цього року виповнилося 10 років відтоді, як у 2015 році була офіційно впроваджена судово-лінгвістична семантико-текстуальна експертиза, спочатку в діяльність Служби безпеки України із виокремленням співзвучної експертної спеціальності. Поступово ця експертиза заповнила весь простір державних судово-експертних установ Міністерства юстиції та Міністерства внутрішніх справ України. Методи семантико-текстуальної експертизи, хай частково, але взяли на озброєння і приватні експерти-лінгвісти, які працюють у межах законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [2], «Про наукову і науково-технічну експертизу» [3]. І більшість погодилася, що писати «філологічні бредні» без орієнтації на диспозицію статті Кодексу, є марною тратою часу, перешкоджанням розслідуванню. Усе частіше експерт-лінгвіст, ретельно вивчивши

об'єктивний зміст статті Кодексу, не лише виконує експертизу, а й може надати поради замовникові й у попередній оцінці матеріалів, й у подальшому використанні отриманих результатів дослідження.

За десять років окремого існування семантико-текстуальна експертиза розширила свої можливості від тлумачення об'єктивного змісту повідомлення до розпізнання умовностей, якими позначаються грошові суми для надання неправомірної вигоди, секретні матеріали, відомості про переміщення певного виду зброї, розміщення кадрового складу й озброєння, моральний стан військових частин, розташування сховища продуктів харчування, схеми та стан водозабірних споруд тощо. Непоодинокі випадки проведення комплексних експертиз із залученням експертів-лінгвістів з питань щодо загроз національній безпеці України не тільки в інформаційній, а ще й у енергетичній, оборонно-промисловій та інших сферах. Було проведено декілька успішних експертиз для встановлення замовником факту здійснення підривної (зокрема, розвідувально-підривної) діяльності як за писемним, так і за усним мовленням (СБУ). Особливим напрямом є досягнення експертів-лінгвістів в органах МВС, які на новий рівень підняли дослідження повідомлень, пов'язаних із продажем, закупівлею наркотичних засобів, структурою, організацією, ієрархією, функціоналом злочинних груп, щодо розпалювання різних видів вогнестійких вогнищ тощо. Широко застосовуються нещодавно створе-

ні методичні праці з питань установлення факту пропаганди (С. А. Долинківська). Новітніми є запропоновані рекомендації з розпізнання лінгвістичних індикаторів спілкування сексуального характеру (А. О. Загнітко), методичні рекомендації щодо проведення семантико-текстуальної експертизи у справах про розбещення неповнолітніх, про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх осіб (школа С. А. Долинківської). Незрівнянно вагомим є внесок лінгвістів під керівництвом Є. В. Ковкіної в науково-методичне забезпечення судово-лінгвістичної експертизи. Мною написані одноосібно дві монографії за темою та загальна методика семантико-текстуальної експертизи [4—6].

Але я маю зупинитися на проблемах. Так склалося, що все трудове життя мені довелося поєднувати експертну діяльність з викладанням, проведенням занять, консультацій експертам, оперативним співробітникам, слідчим, прокурорам, адвокатам, тобто, з одного боку, експертам, а з іншого, — замовникам експертиз, які від мене не залежали, а тому казали правду. Я неодноразово зупинялася на зауваженнях і побажаннях замовників на різних рівнях зустрічей з експертами. Часто це зустрічається посмішкою, а головне — ігнорується.

Я бачу замовників в аудиторії на курсах підвищення кваліфікації, вони обвинувачують експертів у зверхності, неповазі через насиченість висновку експерта термінологією, яка непотрібна, незрозуміла, ускладнює чи навіть унеможлиблює процес

оцінки й без того складної експертизи, у наведенні все більшого обсягу наукових роз'яснень методів, понять, що схоже на наукові статті і що більше в жодному виді інших експертиз не пишеться. Водночас перевантаженість висновку експерта науковими доробками, термінологічним апаратом, який нерідко в самому дослідженні і не використовується, «успішно» компенсується відсутністю логічних ланок переходу від переказу повідомлення до відповідей на поставлені питання, висновків. За моїми спостереженнями, у певній категорії експертів-лінгвістів відбувається підміна процесу експертного дослідження конкретного об'єкта на навколонаукові просторікування з причин вад їх логічного мислення, нездатності концентруватися на предметі дослідження, емоційного ставлення до роботи, або з причин «синдрому відмінниці (відмінника)» — я найрозумніший, красивіше за всіх пишу, докопаюся до самих глибин. В останньому випадку дослідницька частина, скоріше за все, нормальна, але висновок експерта розростається до непомірних обсягів, і головне — у тих, для кого він пишеться, усі ваші вишукування викликають лише роздратування, або їх просто не читають, за свідченнями адвокатів. Навіщо це? У висновку експерта мають бути описи, роз'яснення, тлумачення термінів, методів, посилання на джерела тощо, які *безпосередньо* впливають на перебіг дослідження та формулювання висновків, які необхідні і зрозумілі для замовника під час оцінки отриманих результатів експертизи (експертного

дослідження). Усе інше залиште для пояснень у суді колегам-експертам, які виступатимуть від імені протилежної процесуальної сторони, або пишть власні методичні рекомендації, наукові праці. Для порівняння подивіться висновки експертів інших спеціальностей. Ви не можете відійти від чистої філології, але ви вже судові експерти зі спеціальною юридичною підготовкою, а не викладачі ВНЗ чи співробітники філологічних НДІ. Хай отримана юридична підготовка слабка, займайтеся юридичною самоосвітою. У судово-експертних установах не потрібні красиві класичні філологічні дослідження, ви маєте виконувати прикладні лінгвістичні дослідження, звужені до вирішення конкретних завдань процесуально-правової діяльності, досудового та судового слідства.

Ще більше дратують замовників розмиті формулювання висновків, віддалені від диспозиції статті, знов-таки завуальовані філологічною термінологією. Не треба тут плутати власне нерозуміння юридичних моментів із наданням, нібито, юридичної оцінки освіченими й досвідченими експертами-лінгвістами, які витягують із текстів максимально все та надають ясні, чіткі, зрозумілі висновки. Останні просто навчилися розмежовувати юридичну й лінгвістичну оцінки і не бояться використовувати співзвучні в юриспруденції та лінгвістиці терміни, поняття, цілком розуміючи різницю між ними.

В умовах широкомасштабної агресії проти України з боку РФ слід якомога ретельніше дотримувати принципів законності й об'єктивності

в дослідженнях, щоб ваші висновки експертів могли стати потужними доказами у розслідуваннях злочинів не тільки в Україні, а й у міжнародних судових установах будь-якого рівня і з будь-яким набором адвокатів. Зверніть увагу на наявність документів щодо вивчення російської мови чи отримання освіти російською мовою. Відмовляйтеся від експертизи усних розмов російською мовою, щодо яких замовник зробив стенограму-переклад українською мовою. На мою думку, написання експертом у висновку з маленької літери прізвища голови держави-агресора, назви цієї держави, яких-небудь історичних постатей, представників культури й мистецтва, назв населених пунктів (якщо це не цитати) тощо є ознакою упередженого ставлення до об'єкта дослідження — ми вкрай злі, але залишаємося об'єктивними.

Багато разів намагалася порушити питання спеціалізації та врахування досвіду експертів, але марно. З огляду на специфіку діяльності правоохоронних органів, є галузі експертної роботи, які не є доступними для всіх експертів. У зв'язку із цим, коли адвокати надсилають вам листи щодо можливості виконання конкретного дослідження за новим для вас, якимось неоднозначним, суміжним, на вашу думку, питанням, — не пишть, що судово-лінгвістичною експертизою не вирішуються такі питання взагалі, змініть формулювання на таке: *«У нашій установі такі дослідження не проводяться»*. Якщо вам здається, що у вас є багато чого сказати цьому світові після ВНЗ, а досвіду експерт-

ної діяльності обмаль, пишуть наукові статті, методичні рекомендації, але не методики, і не оперують категоріями «треба», «слід», «обов'язково» і т. ін., заздалегідь заперечуючи інші підходи та можливі варіанти. Узагалі некоректно нав'язувати власні методики, намагаючись перетворити їх на обов'язкові правила проведення експертиз із певного питання, забороняючи інші точки зору. А в нас таких випадків багато, до того ж «рядові» експерти все бачать, дивуються, чому такі методики офіційно затверджені, а в судах доводиться пояснювати, чому не використовуєш певну методику. Ідеться не про суб'єктивність експертизи, до якої не можна розробити єдині механізми проведення, а про суб'єктивність авторів методичних праць і процесу їх затвердження. Створення алгоритмів проведення семантико-текстуальної експертизи принципово можливе, але для цього бажано мати стійкі статистичні дані або перевірений оперативно-слідчою, судовою практикою матеріал.

Що стосується недосвідчених експертів, то їм не можна призначати одноосібно складні експертизи, чисто по-людськи треба призначати комісійну експертизу або передбачати для такого експерта необхідність консультацій у наставника.

Слід розглянути питання якоїсь психологічної підготовки експертів-лінгвістів (а також інших категорій експертів), які займатимуться усним мовленням, що супроводжується вчиненням насильства, знущання, закінчується вбивством тощо, писемним мовленням, коли йдеться про підго-

товку, реалізацію вбивства, садистське смакування деталей знущання, вбивства та ін. Незважаючи на весь свій досвід, чотири справи залишилися кошмаром у пам'яті на все життя, а тут війна, де експерти можуть стикатися з таким коли завгодно.

В умовах воєнного стану, мені здається, зручний і доступний формат онлайн є доступним не лише для нас, тому розумніше збиратися наче, може, невеликими групами за конкретними темами та/або за специфікою СБУ Мініюсту, органів МВС чи ІСТЕ СБУ, а також чітко розмежовувати публічну частину заходу від суто професійної, призначеної винятково для експертів. Чи нас коли-небудь запрошували на обговорення між адвокатами, прокурорами, слідчими, суддями теми щодо особливостей призначення, оцінки й використання судово-лінгвістичної експертизи? У нас теж є свої професійні таємниці, складнощі, ненавмисні похибки...

У підсумку хотілося б сказати, що в цій публікації я лише краєм торкнулася як проблем, так і досягнень судово-лінгвістичної експертизи в Україні. Колись у майбутньому ця експертиза стане найпотужнішою у своїх можливостях, усеосяжною за галузями дослідження, невід'ємною складовою у багатьох комплексних експертних дослідженнях.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.11.2025).

2. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 13.11.2025).
3. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.11.2025).
4. Будко Т. В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень): монографія. Київ, 2017. 88 с.
5. Її ж. Семантико-текстуальна експертиза мовленнєвих об'єктів з умовностями : метод. рек. Київ, 2025. 56 с.
6. Її ж. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ, 2020. 55 с.